Vol. 1, Issue II / March 2011, pp.84-88

Research Paper - Economics

सुवर्ण महोत्सवी महाराष्ट्राच्या विकासातील सहकार चळवळीचे सिंहावलोकन

प्रा.डॉ.वाय.डी. पुजारी
अर्थशास्त्र विभाज,
दया-ांद ज ला व शास्त्र महाविद्यालय, सोलापूर

प्रस्ताव ाा

मा-ावाची आर्थिज, सामाजिज व सांस्कृतिज प्रजती अत्यंत वेजा-े झाली याचे प्रमुज जारज व प्रेरजा मा-ावाची सहजार प्रवृत्ती आहे असे म्हटले तर वावजे ठरु -ये. जारज सहजाराशिवाय मा-ावी विजास जेवळ अशक्य आहे. सहजाराची ऐतिहासिज पार्श्वभूमी पाहिल्या-ांतर असे दिसू-ा येते जी, सहजाराची तात्वीज उजम हा भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेच्या दुष्परिजातू-ा झाला आहे.

लौजिजार्था-े १९ व्या शतजाच्या पूर्वार्धात सहजाराची सुरुवात इंज्लडमध्ये झाली. १८४४ मध्ये इंज्लडमधील रॉश्डेल या शहरात व्यापारी वर्जाजडू-ा होजाऱ्या पिळवजूजी विरुद २८ विजजाम जरजाऱ्या जामजारा-ाी एजत्रित येऊ-ा "रॉश्डेल सोसायटी ऑफ इक्विटेबल पायोनिअर्स" स्थाप-ा जेली. दरम्या-ा १८५२ साली जर्म-ाीत जर्जाच्या जेत्रात आजि इटलीत १८८६ साली कृषीजेत्रात, तसेच जपा-ामध्ये ज्रामीज जर्ज जेत्रात १८९० साली सहजारी संस्थाच्या जार्याची सुरुवात झाली. सहजार हा सामाजिज, आर्थिज व्यवस्थाचा अविभाज्य भाज असल्या जारजा-े आज सर्वच देशात जमी अधिज प्रमाजात सहजारीजरज झालेले दिसू-ा येते.

भारतात १९०४ मध्ये पहिला सहजारी जायदा आस्तित्वात आला व तेथू-ाच जऱ्या जुऱ्या अर्था-े सहजारी चळवळीच्या विजासाला प्रारंभ झाला असे म्हजता येईल. सहजारी संस्था जायदा १९०४ आजि सहजारी जायदा ll (१९१२) असे दो-ा जायदे जरु-ा सरजार-े सहजारी संस्था-ाा पाठींबा दिला. पहिला जायदा सहजारी पतसंस्थाच्या स्थाप-े संदर्भात असू-ा दुसऱ्या जायदयातील तरतुदी पतसंस्थाच्या जामजाजाविषयी आहे. भारतातील सहजारी चळवळीला १०६ वर्षे पूर्ज झालेली आहेत.

सहजार आर्थिज विजासाचा व सामाजि परिवर्त-ााचा लोजशाही व आदर्श असा उत्कृष्ट मार्ज आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिजो-ाातू-ा सहजारी जेत्राची भूमिजा फारच वैशिष्टयपूर्ज आहे. भारतातील सहजारी सोसायटयांचे जार्यजेत्र अतिशय व्यापज असु-ा जवळपास १४० प्रजारच्या सहजारी सोसायटया जार्यरत आहेत. भारतात सरजारी जेत्रा-ांतर सर्वात मोठे जेत्र सहजाराचे झाले आहे.

महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळ

महाराष्ट्र राज्याच्या स्थाप-ाा वर्षात, १९६० साली सहजारी जायदा आस्तित्वात आला. ज्रामीज लोजजीव-ााची जरजा आजि सामा-य माजसाचा उत्जर्ष डोळयासमोर ठेवू-ा महाराष्ट्रात सहजार चळवळीची मुहूर्तमेढ रोवली जेली. आजपर्यंत महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळी-े राज्याच्या विशेषत: ज्रामीज भाजाच्या सामाजि व आर्थिज विजासामध्ये महत्वाची आजि प्रभावी भूमिजा बजावली आहे. सुरुवातीला ही चळवळ प्रामुज्या-े कृषी पतपुरवठयाच्या जेत्रापुर्तीच मर्यादित होती. त्या-ांतर ही चळवळ शेतमाल प्रक्रिया, शेतमाल पज-ा, ज्रामीज भाजातील उद्योज, ज्राहज भांडारे, सामाजिज सेवा इत्यादी सारज्या इतर जेत्रात वेजा-े पसरली याचा परिजाम ज्रामीज भाजातील ज-ातेचे राहजीमा-ा उंचविज्यास झाला आहे. भारतात महाराष्ट्र सहजारी चळवळीत अज्रेसर आहे. सहजार चळवळ ही महाराष्ट्राची बलस्था-ा ब-ाली आहे. सहजारी चळवळी-े महाराष्ट्रात हरितक्रांती, धवलक्रांती, औद्योगिज क्रांती घडविली. महाराष्ट्रात जवळ-जवळ ५८ प्रजारच्या सहजारी संस्था जार्यरत आहेत. जेल्या ५० वर्षात राज्यातील

सहज ार चळवळीचा माजोवा घेता सहज ार चळवळी-ने चांजल्या पध्दती-ने प्रजती जे ली आहे.

तक्ता ्र मांज १

महाराष्ट्रातील सहज ारी चळवळीचे प्रजती

(सभासद संज्या लाजात व रुपये जोटीत)

वर्ष	एजु ज सहज ारी संस्था संज्या	एजु ज सभासद	वसुल भाज भांडवल	पैजी शास-ाचे	स्व-िधी	एजू ज ठेवी	जेळते भांडवल	ज र्जवाटप (-िव्वळ)
१९६१	३१५६५	४२	५३	०८	७३	७६	३२६	९५
१९७१	४२६०३	८६	२३८	३९	३४५	३१५	१४९०	३४८
१९८१	६०७४७	१४८	६००	१०५	१२०७	१९३९	५२१०	१११६
१९९१	१०४६२०	२७०	१९५७	३८५	३९३५	११०४८	२४७१३	६३००
२००१	१५८०१६	४३०	७५६०	११५०	१७७७०	७४४६२	१३४४४१	४३३९२
२००२	१६५७८९	४३९	१०६७७	१७७२	उ.-ा.	८३३३४	१४९६९७	५८७२४
२००३	१७३४०२	४७६	१२८६५	२०३७	२९०३३	९६१९६	१७२८६४	५५१३३
२००४	१७८८५४	४५१	१०८१८	१५५८	३०१४३	१००९२३	१७०४६६	५८६३७
२००५	१८४३९०	४५८	१११८६	१६४६	३१६२६	११०९४३	१७९५०२	६५५९२
२००६	१९२७९७	४६५	१२३२९	२३६७	३४६६५	१०९६३५	२००२६५	६१११८६
२००७	२००७४०	४७६	१२५६५	२४३५	३६३६६	९९७९२	२०२२०७	८२४५०
२००८	२०५७५३	४८४	१२८२३	२४८४	उ.-ा.	१०७१५०	२१०५३०	८७१८५
२००९	२१२३४४	५२३	१३३४४	२०४९	उ.-ा.	१०५०००	२०५१२२	८६४८६

उ.-ा. = उपलब्ध -ाही

संदर्भ : १) सहज ारी महाराष्ट्र (विविध अंज)

२) महाराष्ट्रातील सहज ारी चळवळ एज ा दृष्टीजेपात मा.सहज ार आयुक्त व -िबंधज सहज ारी संस्था, महाराष्ट्र राज्य, पुजे. (विविध अंज)

वरील तक्त्यावरु-ा असे लजात येते जी, महाराष्ट्रात १९६१ मध्ये एजू ज सहज ारी संस्थेची संज्या ३१५६५ होती त्यामध्ये ६.५२ पट वाढ होऊ-ा २००८ मध्ये २,०५,७५३ इतजी झाली. दशवार्षिज वाढीमध्ये १९८१ ते १९९१ या दशज ात सर्वात जास्त ७२.२२ टक्जे वाढ तर सर्वात ज मी १९६१ ते १९७१ या दर्शज ात ३४.९७ टक्जे वाढ झाल्याचे दिसू-ा येते. १९६१ मध्ये एजू ज सभासद संज्या ४२ लाज असू-ा त्यामध्ये ११.५२ पट वाढ होऊ-ा २००८ मध्ये ती ४८४ लाज झाल्याचे दिसू-ा येते. १९६१ ते २००१ "या ज ालावधीत १९६१ ते १९७१ या दशज ात १०४.७६ टक्जे सर्वोच्च वाढ तर १९९१ ते २००१ या दशज ात सर्वात ज मी ६९.२६ टक्जे सभासद संज्या वाढ झालेली आहे. महाराष्ट्रातील एजू ज सहज ारी संस्थाचे वसुल भाज भांडवल १९६१ मध्ये ५३ जोटी रुपये होते. त्यामध्ये २४१.९४ पट वाढ होऊ-ा ते २००८ मध्ये १२,८२३ जोटी रुपये झाली आहे. यात २००४ चा अपवाद वजळता इतर सर्व वर्षात वाढ झाल्याचे दिसू-ा येते. सहज ारी संस्थाज डील एजू ज ठेवी १९६१ मध्ये ७६ जोटी रुपये होत्या. त्यामध्ये १४०९.८७ पट वाढ होऊ-ा २००८ मध्ये १,०७,१५० जोटी रुपये झाल्याचे दिसू-ा येते. परंतू २००६ मध्ये वजा १.१८ आजि २००७ मध्ये वजा ८.९८ टक्जे ज मी झाल्या असू-ा इतर सर्व वर्षात एजु ज वाढ झाल्या-ने दिसू-ा येते. सहज ारी संस्थाज डील जेळते भांडवल १९६१ मध्य ३२६ जोटी रुपये होते त्यामध्ये २००४ चा (वजा १.३९ टक्जे) अपवाद वजळता इतर सर्व वर्षात ६४५.८० पट वाढ होऊ-ा २००८ मध्ये २,१०,५३० जोटी रुपये झाले आहे. तसेच सहज ारी संस्था-ी महाराष्ट्रात १९६१ मध्ये ज र्ज वाटप ९५ जोटी रुपये जे ले, त्यात ९१७.७४ पट वाढ होऊ-ा ते २००८ मध्ये ८७,१८५ जोटी रुपये ज र्ज वाटप झाल्याचे दिसू-ा येते. १९६१ ते २००८ या ज ालावधीत २००३ आजि २००६ वर्षाचे अपवाद वजळता इतर सर्व वर्षात -िव्वळ ज र्ज वाटपात वाढ झाल्याचे दिसू-ा येते.

तक्ता ्र. २

महाराष्ट्रातील प्रज ारा ुसार सहज ारी संस्था संज्या

वर्ष	ृ षी पतसंस्था	बिजर ृ षी पतसंस्था	पज-ा संस्था	उत्पादज संस्था	समाज सेवी संस्था	एजू ज सहज ारी संस्था संज्या
१९६१	२१४३८	१६३१	३४४	४३०६	३८४६	३१५६५
१९७१	२०४५३	२९६६	४१०	६८१०	११९६४	४२६०२
१९८१	१८६०५	५४७७	४२३	१४३२७	२१९१५	६०७४७
१९९१	१९५९७	११२९३	९३१	२८९८०	४३८१९	१०४६२०
२००१	२०५८५	२२०१४	१११५	३९०७०	७५२३२	१५८०१६
२००२	२०७०८	२३५५५	११४०	३९५२१	८०८६५	१६५७८९
२००३	२०८७१	२५१०९	१२५२	४०१७१	८५९९९	१७३४०२
२००४	२१०३२	२५६६६	१२२२	४०८८५	९००४९	१७८८५४
२००५	२११२४	२३१४७	१३१४	४१६९९	९४१०६	१८४३९०
२००६	२११९५	२६१९१	१३८०	४२८९२	१०११३९	१९२७९७
२००७	२१२७१	२६६३१	१४५१	४४४०१	१०६९८६	२००७४०
२००८	२११९३	२५१०२	१४४०	४५२६५	११२७५३	२०५७५३
२००९	२१२८५	२४१६७	१७१२	४६७४४	११८४०१	२१२३४४
२०१०	२१३९२	२३८३९	१७५४	४७९५३	१३३४८	२१८३२०

संदर्भ : १) सहज ारी महाराष्ट्र (विविध अंज)

२) महाराष्ट्रातील सहज ारी चळवळ एज ा दृष्टीजेपात मा.सहज ार आयुक्त व -िबंधज सहज ारी संस्था, (महाराष्ट्र राज्य, पुजे.) (विविध अंज)

३) महाराष्ट्र राज्य सहज ार संघ मर्यादित, पुजे.

तक्ता ्रमांज २ वरु-न असे दिसू-न येते जी, १९६१ मध्ये एजु ज सहजारी संस्था संज्येत सर्वात ाास्त संज्या ृषी पतसंस्थेची ६७.९२ टक्जे होती. परंतू -ंतरच्या जालावधीमध्ये त्यात सतत घट होऊ-न २००८ मध्ये त्यांची संज्या एजूज सहजारी संस्थाच्या तुल-नेत १०.३० टक्जे झाल्याचे दिसू-न येते. बिजर ृषी पतसंस्था संज्या १९६१ मध्ये एजूज सहजारी संस्था संज्येत ५.१७ टक्जे इतजी आढळते. त्यामध्ये वाढ होऊ-न २००८ मध्ये १२.२० टक्जे झाले १९६१ मध्ये महाराष्ट्रात पज-न संस्था संज्या एजुज सहजारी संस्था संज्येत १.०९ टक्जे होती त्यामध्ये घट होऊ-न २००८ मध्ये ०.७० टक्जे ाली. उत्पादज सहजारी संस्था संज्या १९६१ मध्ये १३.५८ टक्जे इतजे प्रमाज आढळते. १९०८ मध्ये त्यात वाढ होऊ-न २२.०० टक्जे प्रमाज दिसू-न येते. थोडक्यात महाराष्ट्रातील सहजारी संस्था संज्या प्रजारामध्ये १९६१ ते २००९ मधील वाढ पाहता असे दिसू-न येते जी, या जालावधीत सर्वात जास्त वाढ समाजसेवी संस्था संज्या २९ पट झाल्याचे दिसू-न येते त्या-नंतर अ-नुक्रमे बिजर ृषी पतसंस्था संज्या १५ पट, उत्पादज सहजारी संस्था ११, पट, पज-न संस्था संज्या ४ पट वाढ झाल्याचे दिसू-न येते. परंतू १९६१ ते २००९ या जालावधीत ृषी पत सहजारी संस्था संज्येत ०.९९ पट घट झाल्याचे दिसू-न येते. सारांश, महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळीची सुवर्ज महोत्सवी जाळातील प्रजती लजात घेता असे दिसू-न येते जी, महाराष्ट्रात एजुज सहजारी संस्था संज्येत १९६१ ते २००९ या जालावधीत ६.५२ पट वाढ झालेली असले तरी ही वाढ ग्रामीज भाजात -न होता शहरी भाजात झाल्याचे आढळते.

सहजार चळवळीची व्यथा :

आज सहजारी चळवळीच्या वाटचालीत शंभर वर्षे पूर्ज झाली आहे. परंतू असे असले तरीही आपज जाही प्रश्-नांची उत्तरे शोधज्यास जमी पडत आहोत. सहजार सभासदासाठी जी बिजर सभासदासाठी? सहजारात दुर्बलांचा विजास जी सबलांचा? सहजार सर्वांसाठी जी जाही ठराविज लोजांसाठी वजैरे प्रश्-नांची उत्तरे शोधतां-ना आजही आमच्या समोर अ-नेज प्रश्-नचि-हे निर्माज होतात.

महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळीचा विजास ही राज्याला लाभलेली एज वैभवशाली परंपरा आहे. संबंध देशाच्या तुल-ने-ने महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळी-ने उल्लेज-निय यश संपाद-न जेले आहे. आज महाराष्ट्रात सहजार चळवळ व्यापज पायावर उभी आहे. पतसंस्था, -नाजरी बँजा, जिल्हा मध्यवर्ती बँजा, पज-न संस्था, उत्पादज संस्था, सुत जिरज्या अशा अ-नेज जेत्रात ही चळवळ आहे. पज दुर्दैवाची बाब असे जी, अजू-नही यात प्रादेशिज असमतोल मोठया प्रमाजात आहे. मुंबई आजि पश्चिम महाराष्ट्रात सहजारी चळवळी-ने फार मोठे यश मिळविले असले तरी विदर्भ, मराठवाडा, जोजज या भाजात सहजारी चळवळीचे आस्तित्व -नजज्य आहे असे दिसते.

तक्ता ्रमांज ३

३१ मार्च २०१० अजेर विभाजवार सहजारी संस्थाची संज्या

विभाजाचे -नांव	शिजर व मध्यवर्ती शेती व बिजर शेती पतपुरवठा संस्था	प्राथमिज शेती पतपुरवठा संस्था	इतर ग्रामीज व -नाजरी पतपुरवठा संस्था	पज-न संस्था	उत्पादज प्रक्रिया संस्था	सामाजिज सेवा संस्था	एजूज
मुंबई विभाग	४	०	२७४७	२	९९१	२७३७७	३१२१
कोकण विभाग	४	११८८	२२५७	१२४	२३६८	२८३०३	३४२४४
नाशिक विभाग	४	३९५७	४१००	४४३	८९६६	१४३७१	३१८४१
पुणे विभाग	२	२५१६	३८४६	१४६	७६८४	१९८७३	३४०६७
कोल्हापूर विभाग	३	३५६४	४४०७	५९२	१०२१०	७०३०	२५८०६
औरंगाबाद विभाग	३	२१५३	१२५०	५९	३६९४	५९१२	१३०७१
लातुर विभाग	४	२७९५	१५५८	२३०	६८३८	६४९४	१७९१९
अमरावती विभाग	४	२६८५	१४८३	९१	३७०९	४५०३	१२४७५
नागपूर विभाग	६	२५३४	२१९१	६७	३४९३	५४४४	१३७३५
गृह.संस्था सिडको	०	०	०	०	०	४०४१	४०४१
महाराष्ट्र राज्य	३४	२१३९२	२३८३९	१७५४	४७९५३	१२३३४८	२१८३२०

संदर्भ : १) सहजारी महाराष्ट्र (विविध अंज)

२) महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळ एजा दृष्टीजेपात

मा.सहजार आयुक्त व निबंधज सहजारी संस्था, महाराष्ट्र राज्य, पुजे. (विविध अंज)

महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळी-ने मिळविलेले यश निश्चितीच जौतुजास्पद आहे. परंतु आज मात्र सहजारी चळवळीचे चित्र वेजळेच दिसत आहे. सहजाराची संज्यात्मज वाढ ज्या जती-ने झाली तेवढयाच जती-ने जुजात्मज घसरजही झाली सहजारी जेत्रातही ध्येयवादी, निष्ठा यां-ना उतरती जळा लाजती असू-न सहजार चळवळीमध्ये जित्येज विृती निर्माज झाले आहेत. या पार्श्वभूमीवर सहजारी चळवळीचा ज-म झाला, ज्यांच्या विजासासाठी या चळवळीचा आधार घेतला

जेला त्या-ाच या चळवळीचा विसर पडत आहे. सहजारी चळवळीच्या माध्यमातू-न सत्तेच्या दरबारात जाज्याचा तो एज प्रभावी मार्ज आहे, अशी समज सर्वत्र होत आहे. १९६० साली महाराष्ट्रात सहजारी जायदा आस्तित्वात आला. वास्तविज पाहता सहजारा संबंधी असलेला हा जायदा अत्यंत अपूर्ज व जु-ाट आहे. त्यात बदल जरज्याची आवश्यजता आहे.

राजजारजात स्थिरस्थावर होज्यासाठी सहजारी संघट-न पध्दतीचा वापर जेला जातो. अर्थात, हे सहजार चळवळीचे दुर्देव आहे पज, याच चळवळीच्या माध्यमा-ने राजजीय अर्थशास्त्राचे डावपेच आजू-न विजासाचे राजजारज जेळले जेलेतर त्यामध्ये सभासद आजि समाज या दोघांचेही जल्याज होईल. विजृत राजारजापेजा अशा पध्दतीची जिद्द लोजांच्या विजासाला जुपच मदत जरीत असते. सहजार चळवळ यशस्वी जरावयाचे असले तर सहजारावर श्रध्दा असजारा ध्येयवादी जार्यजर्त्यांचा संघ निर्माज झाला पाहिजे. -नोजरशाही आजि सत्तेच्या लालसे-ने सहजार चळवळ चालविजारे स्वार्थी -नेते यांची सहजार चळवळीवरील पजड -नाहीसी जरज्यासाठी संधटितपजे प्रतिजार जरजे आवश्यज आहे. सहजारी चळवळीतला आरंभिचा जो जोश, जुजवत्ता आजि दूरदृष्टी होती ती त्या-ंतरच्या जाळात लोप पावल्याचे स्पष्टपजे दिसते. आज महाराष्ट्रातील सहजारी चळवळीचे -नेतृत्व तिसऱ्या पिढीजडे आहे. आयत्या मिळालेल्या सामूहिज संस्थावर -नेतृत्व जाजविज्यापलिजडे ही पिढी -नवी-न जाही जरु शजत -नाही. राजजिय -नेतृत्वाच्या अमिषा-ने या चळवळीचा फायदा उठविजाऱ्या विरुध्द जडज जायदे जेले पाहिजेत. व तशा प्रजारच्या जायद्यांची -निष्ठूरपजे अमंलबजावजी होजे देजील आवश्यज आहे. वैचारिज मतभेदाचे स्वाजत जेले पाहिजे जारज असे मतभेद सहजारी चळवळ जतीमा-न व निजोप ठेवज्यास सहाय्यभूत ठरतात. परंतू व्यक्तिजत हितसंबंध आजि सत्ता स्पर्धेतू-न होजारे मतभेद टाळली पाहिजे. सामा-य ज-ांचे प्रश्-न अशा जलहामुळे हरवू-न जातात त्यामुळे समाजाचा या चळवळीवरील विश्वास डळमळीत होईल अशी जृती सहजार जेत्रातील सर्वा-ीच टाळली पाहिजे.

सहजारी चळवळी समोरील आव्हा-ो

सहजार चळवळीचा जुंता फार मोठा आहे. सहजार ही एज शक्ती असू-न दुर्बलांच्या उन्नतीचा तो एज मार्ज आहे. सुदैवा-ने या चळवळीचा पाया शंभर वर्षापुर्वीच घातला जेल्यामुळे आज प्रत्येज माजसाला या चळवळीचे महत्व पटले आहे. ही चळवळ सामा-य ज-ांच्या हातात जेला पाहिजे यासाठी आता दुर्बलां-ीच आपली जरी सुप्त शक्ती दाजवू-न देज्याची वेळ आली आहे. म्हजू-न त्यासाठी प्रत्येजां-ी सज्ज राहजे आवश्यज आहे. अ-यथा त्यांची अवस्था अत्यंत दय-िय होईल.

समाजाच्या जरजेतू-न उभी राहलेली व समूह शक्तीतू-न विस्तार पावलेली सहजार चळवळ आज जोजत्या वळजावर आहे याचा माजोवा घेजे जरुरीचे आहे. सहजाराचे मुलभूत उद्दिष्ट साजार जरज्यासाठी आमची शक्ती जशात आहे हे जसे आपज जाजू-न घेतो तसेच आपली जमजोरी जाय आहे हे देजील ओळजू-न त्यात सुधारजा झाली पाहिजे. सहजारी चळवळीच्या पु-रूज्जीव-ासाठी सर्वत्र एज पथ्य पाळले पाहिजे ते म्हजजे लोजशाही जारभार. सहजारात लोजशाही जारभार फक्त पुस्तजात दिसू-न येतो पूर्वी सहजारी जार्यजर्त्यांजडे आदरा-ने पाहिले जात होते पज आता वर्तमा-न पत्रातील बातम्याजडे पाहता जो तो सहजाराजडे संशया-ने पाहत आहे. संस्था जाढाव्यात आजि आपल्या आप्तेष्टांसाठी वापराव्यात अशी सहजाराची छबी उमठत आहे. सहजारात नितीमत्ता असावी हा जांधीजीचा विचार जिती सार्थ आहे ते दिसते. आता सहजारात एजाच घरातील दुसऱ्या आजि तिसऱ्या पिढीच्या जार्यजर्त्यांची जरज -नसू-न परंपराजत सहजारी संस्थापेजा -नव्यापिढीतील संस्थाची जरज आहे. उदा. पतसंस्था, सहजारी साजर जारजा-ा, सहजारी सुत जिरज्या, सहजारी जरेदी विज्री संस्था या संस्थाशिवाय आपजास वृज लाजवड, व-ौषधि शेती, -िसर्ज शेती, रेशीम पैदास, अन्नप्रज्रिया, फळे व भाजीपाला उत्पाद-न वजैरे -नव्या संस्था स्थाप-न जेल्या पाहिजेत. सहजारी चळवळीची स्थिती बदलज्यासाठी जाय जरता येईल? याला उत्तर होजारार्थी देता येईल. सहजारी जार्यजर्ते, सभासद व सेवजां-ी समंत जेलेला सहजारी जायदा, नियम,

पोटनियम लक्षात घेऊनच काम करावे. सहकारी संस्थाच्या व्यवस्थापनात किमान सहकार, अर्थशास्त्र, संज्याशास्त्र, व्यापार व व्यवस्थापन शास्त्र यातील तज्ञ नेमावेत. महाराष्ट्रातील खरेदी विक्री संघाचे कामकाज अत्यंत निराशजनक आहे. त्यांनी गावोगावी जाऊन शेतमाल खरेदी केला का ते पहावे. जागतिकीकरणाच्या रेटयात जर टिकून रहावयाचे असले तर नव्या तंत्राचा व कौशल्याचा स्विकार केला पाहिजे. केवळ सकाळी ११ ते सायंकाळी ५ यावेळेतच सहकारी संस्थांना काम करुन चालणार नाही. सहकारी पतसंस्था, जिल्हा बँका यांनी शेतकऱ्यासाठी "हेल्पलाईन" उभी करुन त्यांना कमी व्याज दराने कर्ज देवून त्यांच्या आत्महत्या थांबविल्या पाहिजेत. जपान सारख्या देशात शेतीला ४ ते ५ टक्के व्याजदराने सहकारी संस्था कर्जे देतात या गोष्टीचे अर्थशास्त्र आपण अभ्यासले पाहिजे.

सहकारी चळवळीचा वापर नियोजनबध्द रितीने व्यावसायिक दृष्टीकोन समोर ठेवून आणि शास्त्रशुध्द व्यवस्थापनेच्या संकल्पनेचा स्विकार करुन केला गेल्यास सहकारी संस्था सक्षम होण्यास वेळ लागणार नाही. सर्वच क्षेत्रातील बदल आता गतिमान झाले आहे. या बदलाला आता स्पर्धेचे स्वरुप आले आहे. अशा बदलांचा वरचेवर मागोवा घेऊनच सहकारी संस्थांनी वाटचाल केली पाहिो. जागतिक स्तरावरील आर्थिक संरचनेतील बदलामुळे गुले आर्थिक धोरण स्विकारावे लागले. मुक्त अर्थव्यवस्थेत येऊ घातलेल्या सर्व बदलांना सामोरे जाण्याची क्षमता सहकारी क्षेत्राने मिळविले पाहिजे. व्यवस्थापन व सेवकांना पुरेसे प्रशिक्षण देऊन त्यांचे व्यावसायिक कौशल्य स्पर्धात्मक पातळीवर राखले पाहिजे व राष्ट्रीय स्तरावर स्विकारलेल्या धोरणाचे समाज विकासावर अनिष्ट परिणाम होऊ नयेत यासाठी सहकारी चळवळ दक्ष राहिली पाहिजे. याउलट जागतिक स्तरावर आर्थिक सुधारणातून होणाऱ्या बदलांचा पूरेसा लाभ समाज पर्यंत पोहाचविण्यासाठी सहकारी संस्थांनी माध्यम म्हणून काम करण्याची तयारी करावी. सहकारी संस्था या कार्यामध्ये महत्वाची भूमीका पार पाडु शकतात. हे क्षेत्र समूह शक्तीच्या बळावर अवलंबून आहे. समाज सक्षम असेलतर सहकार क्षेत्र अधिक बळकट व व्यापक होईल हे आव्हान स्विकारुन आम्ही आमची कार्यपध्दती व कार्यक्षमता स्पर्धात्मक ठेवली पाहिजे. सहकारी क्षेत्र ही जबाबदारी समर्थपणे पेलू शकेल यात शंका नाही.

संदर्भ :

१) Recent Trends in the co-operative movement in India- R.B. Tyagi

२) The Maharashtra Co-operative quarterly- (विविध अंक)

३) सहकारी महाराष्ट्र (विविध अंक)

४) सहकारी जगत् (विविध अंक)

५) अर्थसंवाद (विविध अंक)

६) दैनिक सकाळ/ दैनिक पुढारी/ दैनिक लोकसत्ता

७) महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ एका दृष्टीक्षेपात मा.सहकार आयुक्त व निबंधक सहकारी संस्था, महाराष्ट्र राज्य, पुणे. (विविध अंक)